

УДК 94 (477.8) “1944/1950”

Андрій Киданюк

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ УПРОДОВЖ 1944–1950 РР. У РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

У статті проаналізовано основні історіографічні праці радянських науковців, що стосуються соціально-економічних та культурних процесів у західноукраїнському селі упродовж 1944–1950 рр.

Ключові слова: радянська історіографія, західноукраїнське село, радянська колективізація, соціально-економічні процеси.

В історичній науці нагромаджено значний масив праць, присвячених відбудові народного господарства Західної України повоєнного періоду. Серед широкого спектру історичних проблем, порушених дослідниками, окреме місце відведено вивченню соціально-економічних та культурних процесів у західноукраїнському селі. Науковий інтерес до селянствознавчої тематики не послаблюється вже багато років, а сама проблематика була і залишається одним з важливих напрямків вітчизняної історичної науки. В цьому контексті проблема інтеграції західноукраїнського села до радянської системи та складності перебігу соціально-економічних та культурних процесів у регіоні набувають особливої актуальності.

Вагомий внесок у дослідження цієї проблематики внесла радянська історіографія, що представлена широким репрезентативним колом історіографічних праць радянських науковців, що безпосередньо та опосередковано відображають соціально-економічні та культурні процеси в західноукраїнському селі упродовж 1944–1950 рр.

Метою статті є аналіз радянської історіографії в дослідженні соціально-економічних та культурних процесів у західноукраїнському селі упродовж 1944–1950 рр.

Розгляд соціально-економічних та культурних процесів у західноукраїнському селі розпочався практично в перші роки відновлення радянської влади у регіоні. Дослідження були виконані в дусі марксистсько-ленінської методології. Так, у публікаціях І. Грушецького “Соціалістичне перетворення Львівщини” [1], Л. Корнійця “Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР” [2], К. Сироцинського “Перемога колгоспного ладу в західних областях Української РСР” [3], В. Маланчука “Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР” [4], В. Варецького “Соціалістичні перетворення в західних областях УРСР” [5] переважає описово-возвеличувальний

підхід до проблеми, вихваляється аграрна політика КПРС та пропагується радянський спосіб життя в західноукраїнському селі.

Одним з перших радянських істориків, хто більш ґрунтовно розглядав колективізацію сільського господарства був М. Івасюта. У його монографічних дослідженнях “Нарис історії колективізації на Тернопільщині (1939–1950 рр.)” [6], “Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української УРСР” [7] міститься велика кількість фактажу стосовно роботи земельних громад, МТС, колгоспів регіону, проблем підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Поряд з тим, безумовним атрибутом часу стало доведення “допомоги Радянської влади трудящому селянству, завдяки чому вдалося покінути з неминучими при капіталізмі злиднями і експлуатацією”.

У монографічному виданні Й. Черниша “Комуністична партія України – організатор соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР (1939–1958 рр.)” [8], присвяченому соціально-економічним процесам у західноукраїнському селі у 40–50-х рр. ХХ ст. автор, дотримуючись настанов партійних документів, висвітлював колективізацію сільського господарства як виключно прогресивне явище, підтримане усіма селянами західних областей України. Й. Черниш зосередив увагу на дослідженні боротьби партії проти осіб, які опиралися радянській, розцінюючи її як протидію відбудові народного господарства. Автор наголошував, що за роки радянської влади в західноукраїнському селі вдалося забезпечити вигідну для влади зміну політичної свідомості населення. Водночас, науковець одним із перших зауважив, що радянська влада застосувала до селян насильницькі методи у її проведенні.

Помітне місце в радянській історіографії досліджуваної проблематики зайняла праця В. Маланчука “Торжество ленінської національної політики (Комуністична партія – організатор розв’язання національного питання в західних областях УРСР)” [9]. У другій частині монографії дослідник акцентує увагу на “піклуванні партії про виховання кадрів”, нещадній боротьбі з “буржуазно-націоналістичним охвістям”, “революційно-перетворюючій ролі партії”, в результаті якої, на його думку, було досягнуто вершин соціального й економічного розвитку західноукраїнського села. Автор значно перебільшує “вклад робітничого класу у організаційно-господарське зміцнення колгоспів”, ефективності екскурсій галичан у колгоспи східних областей республіки, як методу демонстрації переваг колгоспної системи, стверджує про “неухильне зростання добробуту трудящих” тощо.

Значну інформаційну цінність становить двотомник “Історія селянства Української РСР” [10; 11], виданий у 1967 р. Інститутом історії АН УРСР. У другому томі праці міститься розділ М. Івасюти “Соціалістична перебудова сільського господарства в західних областях УРСР (1946–1950 рр.)”. Поряд з численними ідеологічними кліше, у праці знаходимо цікавий фактичний матеріал стосовно роботи культурно-освітніх установ, ліквідації малописьменності та неписьменності, розвитку сільськогосподарського виробництва у колгоспах. Однак, ми не можемо погодитися з його твердженням про активну участь селян у “соціалістичних змаганнях за вирощення високих врожаїв”, “неоціненну допомогу партійних та радянських органів східних областей”, “розквіт соціалістичної культури”.

Знаковою у дослідженні проблеми стала узагальнююча праця істориків Інституту суспільних наук АН УРСР “Торжество історичної справедливості. Закономірність возз’єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі” [12]. У ній міститься доволі цінний, хоча й однобічний, фактичний матеріал щодо роботи колективних господарств, участі МТС в колгоспному виробництві, становлення і розвитку радянської культури, відбудови й збільшення мережі шкіл, технікумів і вищих навчальних закладів, наукових установ, музеїв, бібліотек, будинків культури, підготовки і перепідготовки учительських кадрів. Проте висвітлення цих питань, які стали предметом дослідження, подавалося у відриві від особливостей суспільно-політичного життя в регіоні, пов’язаних, як відомо, з гострою збройною боротьбою між радянською владою і націоналістичним підпіллям.

Серед значної кількості історичних досліджень радянського періоду, що стосуються суспільно-політичних, соціально-економічних і культурних процесів у селі упродовж 1944–1950 рр., є фундаментальні праці, у яких висвітлені виробничі та соціальні явища в сільському господарстві. З-поміж таких праць варто відзначити “Історію народного господарства УРСР” [13], восьмитомну (у десятих книгах) “Історію Української РСР” [14–16], “Історію міст і сіл Української РСР” [17–19] та ще низка узагальнюючих праць із досліджуваного періоду. Історична правда в них була дозованою, а висновки й оцінки вкладалися в певні схеми, що обмежувало розробку конкретних проблем соціально-економічного та культурно-освітнього характеру.

У дусі марксистсько-ленінської методології у монографічному дослідженні І. Кошарного “У сузір’ї соціалістичної культури” [20] розкрито окремі аспекти культурно-освітніх процесів у Західній Україні. Незважаючи на те, що, висвітлюючи зміни в культурно-освітньому середовищі села, автор

особливу увагу приділяє партійно-державному керівництву культурним будівництвом та братерській допомозі радянських народів, значне місце в науковій роботі відводиться розвитку освіти, культурно-освітніх установ.

У колективній монографії І. Кошарного, І. Ковальчака, І. Пирожака, П. Чугайова "Рясні плоди дружби" [21] огляд досліджуваних соціально-економічних та культурно-освітніх проблем здійснено поверхнево та вибірково, проте акцент зроблено на "боротьбу трудящих західних областей УРСР за виконання величних планів четвертої п'ятирічки". Аналогічний наголос на діяльності Комуністичної партії "по зміцненню керівної ролі робітничого класу при побудові основ соціалізму" в західних областях УРСР здійснено в науковій праці Ф. Чернявського "По пути социализма" [22]. Однак, поряд з тим, в монографії міститься цінна інформація про роботу культурних установ у райцентрах та селах краю, підготовку та проведення колективізації сільського господарства.

У 1979 р. колективом Інституту суспільних наук АН УРСР підготовлено до друку "За щастя оновленої землі: Нариси історії колгоспного селянства західних областей УРСР. 1939–1979" [23]. У розділі II "Боротьба трудячого селянства за здійснення масової колективізації сільського господарства" з позицій класового підходу здійснено спробу проаналізувати спротив селянства політиці радянзації, відновлення органів радянської влади у селах західноукраїнських областей. Перебільшенням є твердження, що лише на основі "соціалістичної перебудови можливо було підвищити продуктивність сільськогосподарського виробництва".

При аналізі історичних праць радянського періоду не можемо оминати монографічне видання В. Масловського "В борьбе с врагами социализма" [24]. Тенденційно і вибірково підібраним фактологічним матеріалом автор намагався довести, що колективізацію підтримувала більшість селянства, а спротив їй проведенню чинили лише "куркулі" та "банди буржуазно-націоналістичного підпілля". Науковець висуває безапеляційне твердження, що перехід західноукраїнського села до колективного господарювання вже в роки четвертої п'ятирічки призвів до заможного життя колгоспників краю.

Свій погляд на розвиток народного господарства України, загалом, та західноукраїнського села, зокрема, упродовж четвертої п'ятирічки виклали у своїй науковій праці В. Юрчук та І. Кожукало [25]. Проте, наскрізною червоною ниткою у їхньому дослідженні виступає Комуністична партія, котра, на їхню думку, була "основним рушієм соціалістичних перетворень на селі". У монографії містяться цікаві думки про початок формування у селян досліджуваного регіону нового радянського типу мислення, однак, повністю замовчуються методи насадження такої психології. Аналіз економічної політики в регіоні здійснюється однобоко з позиції радянської марксистсько-ленінської методології.

У 1989 р. колективом Львівського відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського академії наук УРСР підготовлене монографічне видання "Соціалістичні перетворення в культурі та побуті західних областей України (1939–1989)" [26]. У ньому, хоч і з позицій класового підходу, все ж таки ґрунтовно проаналізовано зміни в матеріальній культурі, суспільному та сімейному побуті, висвітлюється робота по збереженню пам'яток культури, розвитку музейної справи та освіти, традиції західноукраїнського села.

Окрім монографічних видань та узагальнюючих досліджень, в роки радянської влади з'явилося багато наукових статей та розвідок, зокрема, І. Богодиста [27–29], М. Івасюти [30], В. Столяренка [31], Ф. Чернявського [32] та ін. У їхніх публікаціях про розвиток сільського господарства України йшлося про певні недоліки та труднощі. Але вони не стосувалися принципових проблем: не виділялися суттєві вади системи управління аграрним сектором, податкової політики, ціноутворення тощо. Замовчувалося, що у сільськогосподарському виробництві переважно використовувалися екстенсивні методи господарювання (розширення посівних площ, збільшення кількості працюючих у певних галузях сільського господарства, оплата праці без врахування результатів праці). Внаслідок цього неправильно оцінювалися процеси в аграрному секторі України. Зокрема, стверджувалося, що колгоспи є школою комунізму, виховання хліборобів у душі високих моральних якостей, принципів соціалістичного ставлення до праці.

Наприкінці 80-х років ХХ ст. в українській історіографії розпочалися поступові переосмислювання окремих важливих проблем радянської доби та пошуків нових концептуальних підходів. Розширений доступ до архівних фондів, відкриття спецсховищ бібліотек дозволило вченим інтенсивно заповнювати "білі плями" історії. На сторінках "Українського історичного журналу" з'явилася низка публікацій таких науковців, як О. Гарань [33], І. Кожукало [34], А. Перковський, С. Пирожков [35], І. Маковійчук, Ю. Пилявець [36], М. Бугай [37], які започаткували засади критичного ставлення до сталінізму та спроби об'єктивного аналізу історичного розвитку України сталінської доби, у тому числі досліджуваних процесів західноукраїнського села.

Проаналізовані наукові праці далеко не вичерпують переліку публікацій, які стосуються різних аспектів досліджуваної проблеми, оскільки вона є системною і багатоаспектною. Вони, на нашу

думку, є найбільш значимими та складають основу історіографічного доробку радянських науковців з досліджуваної проблеми.

Таким чином, характерною особливістю радянської історіографії став вибірковий, тенденційний розгляд питань суспільно-політичного, соціально-економічного та духовного життя села західного регіону України в обов'язковому зв'язку з ідеологічними настановами вищих партійних інстанцій. Складний та суперечливий процес поновлення у краї радянської системи висвітлювався виключно у позитивних тонах. Оскільки за радянських часів історична наука була заручницею пануючої комуністичної ідеології, то переважна більшість науковців змушена була доводити керівну роль партії у соціалістичних перетвореннях, актуалізувати зростання класових суперечностей, показувати лише переваги радянського способу життя. Разом з тим, значна політична заангажованість досліджень у жодному випадку не применшує цінності цих наукових робіт, оскільки в них міститься значна кількість фактологічного матеріалу, що стосується соціально-економічних та культурних процесів в західноукраїнському селі упродовж 1944–1950 рр.

Список використаних джерел

1. Грушецький І. Соціалістичне перетворення Львівщини / І. Грушецький // Більшовик України. – 1948. – № 8. – С. 32–40.
2. Корнієць Л. Р. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР / Л. Р. Корнієць. – К.: Держполітвидав, 1950. – 31 с.
3. Сироцинський К. Є. Перемога колгоспного ладу в західних областях Української РСР / К. Є. Сироцинський. – К.: Держполітвидав УРСР, 1953. – 96 с.
4. Маланчук В. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР / В. Маланчук. – К.: Товариство для поширення політичних і наукових знань Української РСР, 1957. – 48 с.
5. Варецький В. Л. Соціалістичні перетворення в західних областях УРСР (в довоєнний період) / В. Л. Варецький. – К.: Акад. наук УРСР, 1959. – 298 с.
6. Івасюта М. Нарис історії колективізації на Тернопільщині (1939–1950 рр.) / М. Івасюта. – Київ: Видавництво АН УРСР, 1958. – 115 с.
7. Івасюта М. К. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР / М. К. Івасюта. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 316 с.
8. Черниш Й. Д. Комуністична партія України – організатор соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР (1939–1958 рр.) / Й. Д. Черниш. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 1963. – 267 с.
9. Маланчук В. Ю. Торжество ленінської національної політики (Комуністична партія – організатор розв'язання національного питання в західних областях УРСР) / В. Маланчук. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1963. – 696 с.
10. Історія селянства Української РСР: у 2 т. Т. 1: Від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції / [редкол.: В. А. Дядиченко (відп. ред.), М. Ю. Брайчевський, М. Н. Лещенко [та ін.]]. – К.: Наук. думка, 1967. – 552 с.
11. Історія селянства Української РСР: у 2 т. Т. 2: Від Великого Жовтня до наших днів / [редкол.: І. І. Компанієць (відп. ред.), І. Х. Ганжа, І. І. Слинько]. – К.: Наук. думка, 1967. – 534 с.
12. Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній радянській державі – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 1968. – 802 с.
13. Історія народного господарства Української РСР. У 3 т., 4 кн. – Т. 3., кн. 1: Будівництво економіки розвинутого соціалізму (1938–1960 рр.) / Т. І. Дерев'янкін (відп. ред.) [та ін.]. – К.: Наук. думка, 1985. – 464 с.
14. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. Т. 7: Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941–1945) / [Відп. ред. В. І. Клоков]. – К.: Наук. думка, 1977. – 536 с.
15. Історія Української РСР. У 8 т., 10 кн. – Т. 8. Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945–70-ті роки). – У 2 кн. – К.: Наукова думка, 1979. – Кн. 1. – 390 с.
16. Історія Української РСР. У 8 т., 10 кн. – Т. 8. Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945–70-ті роки). – У 2 кн. – К.: Наукова думка, 1979. – Кн. 2. – 699 с.
17. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т.: Івано-Франківська область / [редкол.: О. О. Чернов, Т. В. Бернацек, І. К. Васюта та ін.]. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1971. – 640 с.
18. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т.: Львівська область / [редкол.: В. Ю. Маланчук, М. Я. Гнидюк, Б. К. Дудикевич та ін.]. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1968. – 979 с.
19. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т.: Тернопільська область / [редкол.: С. П. Нечай, В. П. Андреев, М. П. Глинський та ін.]. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1973. – 640 с.
20. Кошарний І. Я. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях Української РСР (1939–1958) / І. Я. Кошарний. – Львів: Вища школа, 1975. – 239 с.
21. Рясні плоди дружби (Економічні і культурні перетворення у західних областях України за роки радянської влади). – Львів: Каменярь, 1974. – 280 с.
22. Чернявський Ф. Ф. По пути социализма (Деятельность Коммунистической партии по укреплению руководящей роли рабочего класса при построении основ социализма в западных областях Украинской УССР (1939–1950) / Ф. Ф. Чернявский. – Львов: Вища школа, 1978. – 239 с.
23. За щастя оновленої землі. Нариси історії колгоспного селянства західних областей УРСР. 1939–1979. / [М. К. Івасюта, В. І. Масловський, А. І. Мартинюк, В. В. Нечитайло]; Акад. наук Української РСР, Ін-т. сусп. наук. – К.: Наук. думка, 1979. – 212 с.
24. Масловський В. И. В борьбе с врагами социализма. Очерки истории классової борьбы на селе в период построения основ социализма в западных областях Украины. 1939–1950. / Масловский Виталий Иванович. – Львов: Изд-во при Львов. ун-те, 1984. – 188 с.
25. Юрчук В. И. Коммунистическая партия во главе всенародной борьбы за восстановление и развитие народного хозяйства Советской Украины (1946–1950 гг.) / В. И. Юрчук, И. П. Кожукало. – К.: Политиздат, 1986. – 365 с.
26. Соціалістичні перетворення в культурі та побуті західних областей України (1939–1989) / М. С. Глушко, О. М. Голубець, Т. О. Гонгар та ін. – К.: Наук. думка, 1989. – 264 с.
27. Богодист І. П. З приводу ролі земельних громад у соціалістичній перебудові західноукраїнського села / Богодист І. П. // Український історичний

журнал. – 1962. – № 3. – С. 113–116. 28. Богодист І. П. Соціалістична перебудова західноукраїнського села / І. П. Богодист // Український історичний журнал. – 1957. – № 2. – С. 69–82. 29. Богодист І. П. Соціалістичне будівництво в західних областях УРСР (1945–1959 рр.) / І. П. Богодист. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1961. – 176 с. 30. Івасюта М. К. Закономірності та особливості колективізації сільського господарства західних областей УРСР / М. К. Івасюта // Український історичний журнал. – 1984. – № 9. – С. 49–58. 31. Столяренко В. П. Діяльність парторганізацій в період колективізації західноукраїнського села (1947–1950 рр.) / В. П. Столяренко, І. Х. Сас // Український історичний журнал. – 1963. – № 5. – С. 71–79. 32. Чернявський Ф. Ф. Провідна роль робітничого класу в колективізації сільського господарства західних областей УРСР (1939–1950 рр.) / Чернявський Ф. Ф. // Український історичний журнал. – 1980. – № 11. – С. 77–86. 33. Гарань О. Проблеми формування національних кадрів у західних областях в II пол. 40-х – 50-х рр. / О. Гарань // Український історичний журнал. – 1989. – № 10. – С. 55–65. 34. Кожукало І. Вплив особи Сталіна на ідеологічні процеси на Україні в 40-і – на початку 50-х років / І. Кожукало // Український історичний журнал. – 1989. – № 2. – С. 17–22. 35. Перковський А. Л. Демографічні втрати населення Української РСР у 40-х рр. / Перковський А. Л., Пирожков С. І. // Український історичний журнал. – 1990. – № 2. – С. 15–25. 36. Маковійчук І. М. Голод в Україні 1946–1947рр. / І. М. Маковійчук, Ю. Г. Пилявець // Український історичний журнал. – 1990. – № 8. – С. 23–31. 37. Бугай М. Ф. Депортації населення з України 30–50-ті роки / М. Ф. Бугай // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 20–25.

Андрей Киданюк

ИССЛЕДОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ И КУЛЬТУРНЫХ ПРОЦЕССОВ В ЗАПАДНОУКРАИНСКОГО СЕЛЕ НА ПРОТЯЖЕНИИ 1944–1950 ГГ. В СОВЕТСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

В статье проанализированы основные историографические труды советских ученых, касающиеся социально-экономических и культурных процессов в западноукраинском селе в течение 1944–1950 гг.

Ключевые слова: советская историография, западноукраинское село, советизация, коллективизация, социально-экономические процессы.

Andriy Kydaniuk

THE RESEARCH OF SOCIAL, ECONOMIC AND CULTURAL PROCESSES IN WESTERN UKRAINIAN VILLAGE IN 1944–1950 YEARS IN SOVIET HISTORIOGRAPHY

In this article analyzed the main historiographical works of soviet scientists concerning social, economic and cultural processes in the Western Ukrainian village in 1944–1950 years.

Key words: soviet historiography, Western Ukrainian village, sovietization, collectivization, socio-economic processes.